

ширније наводили и објашњавали – на пример Кримска конференција од 4. до 11. фебруара 1945. Ипак, ни у оваквим случајевима хронолошке одреднице углавном не премашују једну страну. За догађаје који из разних разлога још нису прецизно датирани ни у светској историографији, аутори су оквирно наводили датум – случај са настанком Труманових дванаест тачака о начелима спољне политике САД октобра 1945. Поједини, мање важни догађаји само су укратко забележени, без опширнијег описа.

Поред политичких, аутори су у хронологију унели и културна и економска дешавања у свету и Југославији. Тако су, између осталог, на нешто више од пола стране забележили и прославу 600 година постојања Карловог универзитета у Прагу од 4. до 10. априла 1948, и указали на истакнуто учешће југословенских културних посленика у одржавању ове знамените прославе у тадашњој Чехословачкој.

Југославија се у року од пет година од стаљинистичке државе у настајању крајем 1944. преобратила у једног од главних критичара совјетског модела комунизма и потражила сопствени пут у социјализам. Написана читко и јасно, хронологија пружа историчарима и широј културној јавности основна обавештења о једном од најбурнијих и веома важних периода у историји друге, социјалистичке Југославије.

Александар ЛУКИЋ

**Драгомир Бонџић,
Универзитет у социјализму:
високо школство у Србији 1950–1960,
Београд, 2010, стр. 550.**

Др Драгомир Бонџић, научни сарадник Института за савремену историју, посветио је свој досадашњи научни опус готово у потпуности високом школству, науци, Београдском универзитету, просвети и школству уопште. Књига која је пред нама његова је до сада најпотпунија обрада ових тема. Настала је као резултат вишегодишњег марљивог и систематског истраживања, проучавања обиља извора (више од 40 архивских фондова, седамдесетак наслова објављених извора, више од 40 наслова штампе и периодике) и стручне литературе (око 200 монографија, брошура и чланака).

Кроз увод и десет глава аутор нас упознаје са историјом високог школства у Србији од краја Другог светског рата до почетка шездесетих година 20. века. Једна за другим ређају се велике истраживачке целине и области: самоуправљање на Универзитету, реформа и деметрополизација високог школства педесетих, однос науке и идеологије, југословенска сарадња, наставници, асистенти и студенти. Мада издељена у десет глава, структуру књиге представљају две велике целине: у првом делу су обрађени процеси, установе и политика државе према високом школству, а у другој људи који су чинили високо школство (наставно особље и студенти).

У уводном делу аутор је у кратким цртама, али прегледно и сликовито, представио развој високог школства у првим послератним годинама и друштвене

и политичке услове који су утицали на развој високог школства током педесетих година, полазећи од става да је стање науке и високог школства у Србији било „посебно одређено послератним друштвено-економским и културно-просветним приликама у земљи, као и наслеђеним стањем у овим областима“. У наслеђено стање могу се убројати ратна разарања и неписменост (у Србији је 1948. било 26,7 одсто неписмених старијих од десет година, а у Југославији 33,9 одсто деце узраста од 7 до 14 година није ишло у школу). С друге стране, под утицајем политике државе и КПЈ југословенско друштво доживљавало је корените промене, измењена је социјална структура становништва, смањиван је број пољопривредног становништва, Југославија је била земља великих унутрашњих миграција из села у градове, од почетка педесетих уведено је самоуправљање, наука и култура добиле су нову улогу после Трећег пленума ЦК КПЈ 1949, спроведена је децентрализација управљања науком, културом и просветом, чињени су велики напори да се искорени неписменост...

Самоуправљању је морало бити прилагођено и високо школство током педесетих година. У том смислу, Бонцић је истакао значај законских прописа, пре свега Општег закона о универзитетима из 1954. који је почео да се примењује од школске 1954/5. године, показујући како је у пракси изгледало увођење у високо школство „нове тековине социјалистичког друштва – друштвеног управљања“. Описао је ток и начин избора руководећих тела универзитета, раскорак између теорије и жеља власти и стања на факултетима, указао на појаве на које је власт гледала са неодобравањем (на првим студентским изборима гласало је за тадашње прилике недовољних 53 одсто студената, при чему је неважећих листића било чак 4,8 одсто), анализирао је реакције Партије на увођење новог система у високо школство итд. Закључио је да су до октобра 1954. почели да раде сви органи управе Универзитета и факултета по новом закону, што је био почетак друштвеног управљања на универзитету. Аутор указује и на значај доношења републичког Закона и статута факултета 1956, чиме је „систем друштвеног управљања у високом школству био заокружен“. Детаљно и илустративно Драгомир Бонцић је описао и бројне слабости режима студирања које су у другој половини педесетих година довеле до реформе школства: ниска посећеност предавања која је у испитним роковима падала на 10 одсто, слаб успех на испитима, ниска просечна оцена (мало изнад 7), недовољни капацитети (у Београду је средином педесетих било 44.000 студената, а универзитетске зграде су могле да приме 12.000, док је наставника било довољно за 9.740 студената), недовољан број и лош квалитет уџбеника, слабо предзнање дела студената, мали број дипломираних студената (свега четвртина од уписаних), студије је редовно завршавало свега 3–4 одсто студената (у свету 80–85 одсто), дуго студирање (сваки дипломирани студент је студирао 50 одсто дуже него што је било предвиђено), школовање једног факултетски обазованог човека коштало је 70 одсто више него што је било нормално итд. То су били само неки од разлога који су натерали власт да од 1957. почне да спроводи реформу високог школства у циљу скраћења студија, убрзавања школовања, повећања броја висококвалификованих кадрова и измене њихове структуре како би се ускладила са потребама привреде и друштва. Из Бонцићеве књиге видимо да је значајне промене донело и отварање факултета и универзитета ван Београда („деметрополизација“), процес који је узео

маха од друге половине педесетих, одвијајући се паралелно са реформом високог школства. Аутор прати пут који су Нови Сад, Ниш, Крагујевац и Приштина прешли од првих факултета до израстања у универзитетске градове (први факултети у Новом Саду, Филозофски и Пољопривредни, отворени су 1954, а Нови Сад је постао универзитетски град 1960). Описао је наставу у првим годинама постојања факултета у унутрашњости Србије, истоветне проблеме који су је пратили у свим градовима (недостатак простора, питање смештаја и исхране студената, наставних кадрова...), описао студентски политички, друштвени, забавни, спортски, културни и уметнички живот, истакао значај ових високошколских установа за локалне средине, али и високо школство и друштво уопште, показао планове и намере власти, подвукао велику улогу коју је имао Београдски универзитет у оснивању ових факултета итд. На исти начин аутор је пратио и оснивање факултета у Бору, који једини није прерастао у Универзитет.

С обзиром на раздобље које је проучавао, разумљиво је што у целој монографији др Драгомира Бонцића провејава једна тема – однос власти и науке, високог школства и интелектуалаца. Једно поглавље је у потпуности посвећено односу идеологије и науке, с обзиром да је владајућа КПЈ сматрала да наука и настава морају бити засноване на марксизму-лењинизму и да је из партијског центра креирана државна политика према високом школству. Идеолошки и политички владајући систем захтевао је да „политичност“ и „идејност“ буду уткани у основе школе и науке, тј. да настава буде прожета марксизмом-лењинизмом, а да из ње буду одстрањени остаци онога што се сматрало за поражено капиталистичко друштво, културу и науку. Владајуће идеолошке постулате према науци и школству Бонцић упечатљиво показује користећи најзначајније ставове водећих државних функционера или партијских идеолога – Јосипа Броза, Милована Ђиласа, Митре Митровић, Родољуба Чолаковића, али и комуниста у редовима професора и научника – Душана Недељковића, Сенише Станковића и Павла Савића. Са њиховог становишта, објективна наука није постојала, већ су постојале две супротстављене „науке“ – „буржоаска“ и „марксистичка“. Тиме је и „вишевековна достигнућа науке требало пропуштати кроз решето идеолошке, марксистичке критике“. Аутор показује како су оваква схватања пласирана у високошколској настави, од увођења марксизма-лењинизма као обавезног предмета на свим факултетима школске 1948/9, увођења предвојничке обуке, која је после сукоба са ИБ-ом требало да послужи оспособљавању студената и припреми за одбрану земље, преко прожимања градива свих предмета идеолошким садржајима, до увођења још једног предмета диктираног идеолошким и политичким мотивима – Основи друштвених наука. Аутор је посебну пажњу усмерио на рад Идеолошке комисије основане маја 1955. која је имала групу за области науке, културе и уметности, посвећивала пажњу оснивању Института друштвених наука, расправљала о идеолошкој активности на универзитетима, истраживачком раду, настави историје у школама итд. Осим што је прича о овим, као и многим другим настојањима власти да идеолошким упливом успостави контролу над наставним процесом и садржајима на факултетима, Бонцићев рад је и прича о разноврсним проблемима на које је напор власти наилазио: предмет Основи друштвених наука није предаван на свим факултетима, многи студенти су га игнорисали, наставни садржаји нису били усаглашени и уједначени...

Бонцић је посебно поглавље посветио и међууниверзитетској и међуфакултетској сарадњи на југословенском нивоу. Опширно пише о различитим видовима сарадње и повезивања југословенских факулета и универзитетских центара: међусобно присуство делегација отварању и почетку рада факултета и универзитета после рата, сарадња по питању организације и садржаја наставе, узајамне посете наставника, држање предавања и курсева, помоћ Београдског универзитета оснивању и раду других факултета и универзитета, усавршавање и специјализација асистената и наставника, размена уџбеника, литературе и информација међу библиотекама факултета, заједничко писање уџбеника за поједине предмете, међуфакултетске и међууниверзитетске конференције, међукатедарски састанци, оснивање Заједнице југословенских универзитета 1957. и слично. Ипак, упркос развијене и свестране сарадње научних центара широм Југославије, пажњу завређује и ауторова запитаност о ефектима ове сарадње, поткрепљена подацима по којима је на југословенским универзитетима гостовање наставника из иностранства било далеко присутније од гостовања наставника из других југословенских градова (аутор наводи податак за 1959. према коме је 10 наставника из Сарајева било у иностранству, а само пет на југословенским универзитетима).

Други део Бонцићеве књиге посвећен је наставницима и студентима. Неколико особина намећу се као трајне карактеристике овог периода: пораст броја наставника и студената, стални недостатак наставника и асистената у поређењу са бројем студената и идеолошки и политички уплив у њихов живот... Избор наставника био је подложен идеолошким и политичким, а не само стручним мерилима, па су и борба КПЈ и „реакције“ за утицај међу наставницима и асистентима били увек присутни, уз закључак да Партија није успела до краја да потчини наставни кадар својим захтевима. Ипак, из различитих разлога, удаљавање непожељних наставника је остала константа током целог проучаваног периода: од оних који су стрељани као непријатељи у зиму 1944/45, одлуке Суда части о уклањању 37 наставника 1945, пензионисања 23 наставника јуна 1945, осуђивања на затворске казне политичких противника, уклањања са Универзитета неколико присталица ИБ-а, до чистки на Медицинском факултету (уклоњено је или пензионисано из политичких разлога 20 наставника током прве послератне деценије) и суђења професорима Жујовићу и Страњаковићу 1958. године. Овоме треба додати да се неколико наставника после рата није ни вратило на Универзитет из емиграције. Тако је Универзитет у овом периоду из различитих разлога изгубио више стотина наставника и асистената. С друге стране, аутор показује да однос Партије и наставника који нису били политички подобни није био једносмеран процес, да је тај однос био обележен и интеграцијом, компромисима, сарадњом, партијским прагматизмом итд. Бонцић је детаљно изложио законску регулативу о избору наставног особља и последице на састав, избор и рад наставника и асистената (реизборност, јавност избора, увођење друштвеног управљања, тј. укључивање лица ван факултета у факултетске органе). Осим политичког надзора и притиска, аутор је истакао и бригу државе за материјални положај наставника и асистената (повишење припадљности, награђивања, решавање стамбеног питања, хонорари, додаци). Указао је и на смену генерација професора Београдског универзитета која се одвијала током педесетих година, одлазак са животне и научне сцене научника који су били професори још

од настанка Универзитета 1905. године или су то постали пред Балканске ратове или између светских ратова, и долазак на њихова места генерација асистената и професора који су студије завршили у социјалистичкој Југославији. Један од најмаркантнијих процеса који је обележио развој високог школства педесетих година била је либерализација уписа на факултете. Од 1953. до 1959. овај процес је довео до потпуне либерализације уписа, тј. до могућности да сваки грађанин упише студије, без обзира на претходну школску спрему. Аутор убедљиво показује како се број студената повећавао до граница које су угрожавале нормално одвијање процеса наставе како би био испуњен социјални програм Комунистичке партије да високо образовање буде доступно свим грађанима. Истовремено, скренуо је пажњу и на колебања власти у потрази за моделом уписа студија који би највише ускладио могућности факултета са политиком државе, па чак и на неслагање Јосипа Броза са неким од усвојених предлога. Аутор је показао и какве је последице имала политика либерализације уписа студија: драматично повећање броја студената, преоптерећеност факултетских капацитета, социјалне промене у структури студената (већи прилив студената из радничких и сељачких породица), промене у структури студената по струкама (правни и теолошки факултети више нису имали доминантан положај), слабо предзнање дела студената, лоши услови рада, одуговлачење студија (средином педесетих више од четвртине студената Београдског универзитета били су апсолвенти) итд. Из Бонцићевог рада је видљиво и да су студенти били под сталним политичким и идеолошким надзором и притиском КПЈ који је спровођен преко партијских и студентских организација на Универзитету. Ове организације су, осим контроле политичког живота студената, биле задужене и за усмеравање друштвеног, материјалног, спортског, културног и свакодневног живота студената. Аутор реконструише и број студената уклоњених са Универзитета из политичких разлога, број ибеоваца, повратника са Голог отока, кажњених итд. Богат колорит живота и рада студената употпуњују подаци о њиховим часописима, клубовима, недељама медицине, фармације и ветерине, предавањима, курсевима, дискусијама, трибинама итд. Посебан простор Бонцић је посветио животу студената, исхрани, смештају, свакодневним проблемима. Као што факултети у којима су пратили наставу нису имали капацитете довољне за све студенте, тако ни мензе и студентски домови нису могли да приме све којима су били потребни кревет и храна. Слику мензи и домова аутор је убедљиво дочарао описом пренатрпаности домова, соба са илегалцима, нехигијене, туча, лоших услова за учење, недовољно хране... Овакво стање илустровао је многим подацима: крајем четрдесетих хиљаду студената се враћало кући или „лутало“ по Београду и спавало на станцама и у парковима; у домовима је било 20 одсто станара више од капацитета; средином педесетих у домовима је становало мање од 20 одсто српских студената, али за четвртину више од капацитета, док се у мензама хранило 33 одсто високошколаца; 1957. године се у 12 мензи у Београду хранило 11.500 студената, а капацитет је био 6.000, па се храна издавала у пет или шест смена... Аутор дочарава и напор државе да материјално помогне студенте и превазиђе проблеме исхране и смештаја, градећи нове студентске домове и мензе, и стипендирањем студената.

Настала на богатој изворној основи и дугогодишњем истраживачком искуству, монографија др Драгомира Бонцића *Универзитет у социјализму: високо школ-*

ство у Србији 1950–1960. пружа научни одговор на бројна питања из историје једне од веома важних области живота југословенског и српског друштва – високог школства. Бонцићев рад је структурно сложена и тематски вишеслојна прича. Научна интересовања аутора иду до најситнијих детаља из историје високог школства, али, с друге стране, аутор увек има у виду и шири друштвени, идеолошки и политички контекст постојања и рада високошколских установа. Све похвале заслужује успели покушај аутора да осветли бројне и разноврсне појаве из историје високог школства, Београдског универзитета и школства и просвете уопште, чиме је читаоцима пружио целовиту научну обраду ове теме. Посебно истичемо одличну техничку опремљеност књиге и самог текста, велики број прегледних табела које поткрепљују закључке који су изнети у тексту, као и десетине фотографија датих у прилогу на крају књиге којима је Бонцић оживео и читаоцу још више дочарао време о коме пише (фотографије факултета, професора, партијских и државних функционера, детаља из студентског живота и рада професора итд.). Појавом књиге др Драгомира Бонцића српска (југословенска) историографија добила је најцеловитију обраду питања високог школства и историје Београдског универзитета до сада, и то из пера једног младог научника велике истраживачке енергије и савесног односа према историјским изворима и ранијим историографским радовима.

Др Слободан СЕЛИНИЋ

Томас Бургентал,
Дете среће. Сећање дечака који је преживео Аушвиц,
Београдски центар за људска права, Београд, 2010, 175 стр.

Књига Томаса Бургентала, *Дете среће. Сећање дечака који је преживео Аушвиц*¹ судије Међународног суда правде Уједињених нација, која се 2010. године појавила у издању Београдског центра за људска права², по мишљењу самога аутора представила се читалачкој публици неубичајеним током. Иако је написана на енглеском, књига је први пут објављена на немачком језику.³ Политички, верски или слични разлици могу онемогућити аутора да књигу објави на свом језику и у својој земљи. Томас Бургентал није имао таквих проблема. Издавачи у Сједињеним Америчким Државама и Великој Британији дуго нису имали разумевања за књигу јер, како су сами истицали, „књиге о холокаусту не пролазе“. С једне старне, Томас Бургентал је морао бити презадовољан јер је парадоксално и иронично „још једна књига“ о холокаусту објављена најпре у Немачкој, где се више недеља задржала на

¹ Thomas Buergenthal, *A Lucky Child. A Memoir of Surviving Auschwitz as a Young Boy*, 2nd Edition, 2010, London, Profile Books Ltd, (превод на српски језик др Војин Димитријевић и Јелена Радојковић).

² Издавање књиге су помогли: Balkan Trust for Democracy, The German Marshall Fund of the United States and Compagnia di San Paolo. Издавач је нагласио да „ставови изражени у овој књизи не представљају нужно и ставове Балканског фонда за демократију, немачког Маршаловог фонда САД и њихових партнера“.

³ 2007. године.